

vzpětí za nimi O. Březina a P. Bezruč. Co jméno, to průbojnost a trvalá hodnota.

Nabídka psát po vzoru E. Krásnohorské operní libreta sama Preissová odmítla. A tak s jejím souhlasem si podle Gazdiny roby napsal (veršované) libreto pro operu Eva J. B. Foerster. Její pastorkyňu hlavně škrty v textu divadelní hry proměnil v libreto Jenůfy Leoš Janáček – a stvořil moravskou národní operu, která se dodnes hraje na nejprestižnějších operních scénách světa.

A tak mnohé z toho, co pilná G. Preissová za dlouhý život napsala, může být zapomenuto, ale její dvě rané divadelní hry se díky divadlu vepsaly do základního kánonu české umělecké kultury. Energie, invence a um vkládané divadelními umělci do stále nových inscenací těchto „moravských“ her spoluvytvářejí uměleckou tradici a duchovní hodnoty našeho času.

Ohlédnutí za 36. ročníkem Olympiády v českém jazyce

František Martínek – Kateřina Rysová,
Ústav pro jazyk český AV ČR

Looking Back on the 36th Year of the Olympics in the Czech Language

This article presents a general overview of the 36th year of the Olympics in the Czech Language, a competition in linguistic skills organized for pupils aged 14-15 years in the junior category and for students of secondary schools (aged 15+) in the senior category. The overview gives some basic data on the initial (i.e. school), district and regional rounds of the competition and then concentrates on the tasks and their implementation (including a critical analysis) as they appeared in the final round. A list of this year's winners is enclosed.

Olympiáda v českém jazyce (OČJ) je soutěž pro žáky 8. a 9. tříd a odpovídajících ročníků víceletých gymnázií (1. kategorie) a pro studenty středních škol (2. kategorie).

Nejprve výběrově nastíníme, s jakými úkoly se žáci a studenti setkali letos v **postupových kolech**, a pak se budeme věnovat jejímu celorepublikovému ústřednímu kolu.¹

Jako už tradičně se zadané úkoly dotýkaly všech jazykových rovin, aby byly pro řešitele co nejpestřejší a nejzajímavější.

¹ Kompletní zadání všech postupových kol soutěže můžete najít na internetových stránkách OČJ (<http://www.nidm.cz/talentcentrum/souteze-a-prehličky/olympiada-v-ceskem-jazyce/vzory-ulo-h/36-rocnik-2009-2010>).

Už do školního kola byl zařazen **fonetický** úkol. Žáci z 1. kategorie v něm vyluštili tajenku doplňovačky. Do připravené tabulky však neměli zapisovat jako tradičně písmena požadovaných slov, ale jejich hlásky – např. za „proved' výměnu“ *vimňeň*, za „historika“ *příbjech* ap. Z posledních hlásek hledaných slov pak vyšla tajenka (*čeňich*).

S fonetikou se setkala i 2. kategorie. V okresním kole dostala zadán fonetický přepis neexistujícího izolovaného slova [*prokzatvjed*]. Studenti v něm hledali hlásky nebo hláskové skupiny, které by podle pravidel spisovné české výslovnosti měly být vysloveny jinak, a měli uvést jak.

Morfologie a **syntax** byly zastoupeny např. ve školním kole 2. kategorie. Úkolem bylo napřed dokončit zadanou část souvětí (*Cizinci, jenž za letního večera vystoupí na rozhlednu,...*), poté v zadané vedlejší větě změnit pouze slovní tvar zájmena a opět souvětí dokončit (např. *Cizinci, již za letního večera vystoupí na rozhlednu, se mohou kochat pohledem na západ slunce*) a naposled změnit pouze slovní tvar *cizinci* a zase souvětí smysluplně dotvořit (např. *Cizince, jenž za letního večera vystoupí na rozhlednu, upozorněte na možnost koupit si turistickou známku*). V krajském kole řešila typově podobný úkol i 1. kategorie, tentokrát ale zaměřený na sémantiku homonymních slovních forem. Zadanou větu *Poslední výsadkář jistě přistál za lesem* žáci měnili dvěma způsoby tak, aby byly zřejmé oba její možné významy. Pak vypsalí výraz, který dvojnásobně způsobuje (*jistě*), a v obou případech určovali jeho slovní druh.

V letošním ročníku bylo několik úkolů zaměřeno také na **valenční syntax**. Například ve školním kole dostala 2. kategorie za úkol najít alespoň čtyři různé významy slovesa *nakládat* a podle vzorového příkladu je zaznamenat pomocí valenčních rámců (např. „umístovat“ – co/koho kam: *nakládat zásilku do vlaku*; „zavařovat, konzervovat“ – co do čeho: *nakládat okurky do láku*; „přidělovat“ – co komu: *nakládat úkoly žákům* ap.). Testována byla i dovednost soutěžících vytvořit souvětí podle zadaných schémat předepisujících, které větné členy nebo slovní druhy má souvětí obsahovat.

Několik úkolů bylo zaměřeno i na **lexikologii** a **slovotvorbu**. Soutěžící uváděli slovtvorné významy slov (např. *číšník, ovčák, písař, poručík, průvodčí, zpěvák*) a poté z nich vybírali ta slova, u nichž se slovtvorný význam shoduje s významem lexikálním (srov. *zpěvák* je ten, kdo zpívá, ale *číšník* např. nevyrábí číše, jak by mohl slovtvorný význam tohoto slova napovídat). V jiném úkolu uvažovali o tom, které významy má slovo *ostrý*, a pro čtyři z nich vymýšleli antonyma – např. *tupý (nůž), pomalý (krok), jemný (kečup), slepý (náboj)*. Lexikálními významy se soutěžící zabývali i v hravém úkolu: najít společný výraz vhodný vždy pro dvě skutečnosti (např. „barvitě popisovat“ a „nastražovat“ *ličit*). Slovtvorby se dotkly úkoly, v nichž se soutěžící museli zamyslet nad tím, jak byla utvořena na první pohled obdobně tvořená slova (např. *perlivý* a *trvanlivý*).

Jako v předchozích letech bylo také testováno, jak studenti rozumějí **frazémům** – mezi ustálenými spojeními soutěžící k sobě přiřazovali vždy dva frazémy s podobným významem (např. *plakat nad rozlitym mlékem – pozdě bycha honit*).

Několik úkolů bylo zaměřeno také na rovinu **textovou** – soutěžící např. rozlišovali různé mezivýpovědní vztahy formálně vyjádřené pomocí *totiž*.

Zatímco ve školním a okresním kole byly jednotlivé jazykové úkoly motivované různě a nebyly navzájem provázané, v krajském kole se soutěžící obou kategorií setkali se sérií úkolů vycházejících z krátkého úvodního textu.

Témata slohů byla letos v postupových kolech následující: pro 1. kategorii *Měl(a) jsem z pekla štěstí, Sedím na prázdném nádraží a dívám se na...*, *Z deníku mobilního telefonu* a pro 2. kategorii *Kdybych měl(a) křídla...*, *Vzduch nad rozpáleným asfaltem se tetelí horkem* a *Tohle spravit pro mě nebude problém...*

K úkolům soutěžící potřebovali minimum „školních“ znalostí a řešili je hlavně s využitím logického myšlení, kombinačních a samozřejmě jazykových schopností. Cílem olympiády totiž není „přezkoušet“ žáky a studenty z toho, co se naučili ve vyučování, ale ukázat jim záladnosti, zajímavosti a půvaby jazyka, motivovat je k tomu, aby o jazyce rádi přemýšleli a aby si zaujatost a nadšení pro rozkrývání záhad, poznávání nových věcí a řešení zajímavých problémů přenesli i do jiných oblastí, kterými se jednou budou zabývat.

Ústřední kolo OČJ se konalo na tábořišti u obce Lažánky na Blatensku od 24. do 30. června 2010. Zúčastnilo se ho 57 soutěžících, 32 v první a 25 ve druhé kategorii. Každý z nich se potýkal s pěti úkoly – s dvěma jazykovými, dvěma slohovými a s mluvním projevem.

Začneme posledně jmenovaným úkolem. **Mluvní projevy** byly jako obvykle polopřipravené a předcházely jim instrukce, jak se na projev připravit, jak postupovat a čeho se vyvarovat. Porota tentokrát netradičně zvolila metajazyková témata a úměrně jejich náročnosti zvýšila čas na přípravu z obvyklých tří minut na pět, sám projev pak měl trvat 60–120 sekund. Zajímaly ji postoje soutěžících-uživatelů jazyka k vybraným jazykovým problémům, a proto zvolila takové, o nichž předpokládala, že soutěžící „chytanou“, protože každé téma by je mělo dokázat „rozmluvit“. Účastníci z první kategorie vyprávěli o tom, kde se setkali s požadavkem *Mluv spisovně!* a jaký na něj mají názor. Soutěžící z druhé kategorie odpovídali na otázku, zda by se v češtině měla přechylovat příjmení cizinek. Úkol dopadl velmi dobře, témata soutěžící oslovila a porota vyslechla mnoho dobrých projevů s promyšlenou výstavbou a kvalitními argumenty (z projevů druhé kategorie: jméno je značka osoby, přechylování způsobuje komplikace na úradech a vyjadřuje přivlastňování žen mužům, přechylené jméno prý zní více žensky). Kvitovány byly vyhrané názory i smířlivé postoje a něko-

lik soutěžících se zdařile „odrazilo“ od úvodního přiznání, že o problému nikdy nepřemýšleli. Porota v hodnocení rozhodně nezohledňovala samy postoje jednotlivých soutěžících – za to, že někdo například preferoval spisovnou, či naopak nespisovnou češtinu, nedostal ani půlbod navíc –, avšak přihlížela k případným nelogičnostem v argumentaci. Soutěžící hojně využívali možnost následně konzultovat svůj projev se členy poroty. Jsme přesvědčeni, že jim povědomí o silných i slabých stránkách vlastního mluvního projevu a vystupování pomohou při dalších podobných příležitostech, jako je třeba maturitní zkouška.

Jazykové úkoly pro ústřední kolo jsou obvykle vybírány a chystány tak, aby každá kategorie řešila jeden úkol morfologický nebo syntaktický a druhý z jiných jazykových rovin, např. z oblasti slovní zásoby. Velice často se jedná o charakteristiku jazykového materiálu na základě vybraných příkladů nebo o popis přesně vymezeného jazykového jevu. U druhého uvedeného typu úkolů se od soutěžících očekává samostatnější řešení, zároveň zde však hrozí nebezpečí, že odpovědi budou popisovat jiný jazykový jev, než mají, a proto jsou i teoretická zadání doplněna praktickými jazykovými příklady. Úkoly jsou zároveň koncipovány tak, aby při jejich řešení studentům nijak zásadně nepomohly ani jazykové příručky, které by mohli mít k dispozici, ani informace snadno dostupné na internetu.

První jazykový úkol pro **první kategorii** byl náročný. Na základě příkladů v zadaných větách soutěžící vymezovali typy shody a detailně popisovali, jakých mluvnických kategorií se v nich shoda týká: šlo jednak o shodu přívlastku (adjektiva, popř. zájmena nebo číslovky) se substantivem, jednak o shodu v predikaci, kde je více zajímavých možností u přísudku jmenného se sponou než slovesného (srov. *sestra je kvítko, čas jsou peníze, Rumuni se stali sousedem, vesnice se staly vzpomínkou* apod.). Řešení tohoto úkolu v průměru nedopadlo příliš dobře. Podstatná však je také skutečnost, že jsme zaznamenali velkou neznalost základních jazykovědných pojmů a nejistotu při jejich užívání. Zde se podle našeho názoru jedná spíše o nedostatky výuky než žáků.

Druhý úkol spočíval v **jazykovém rozboru souvětí v (upravené) starší češtině**. Všechny jeho dílčí úkoly směřovaly k tomu, aby soutěžící mohli rozkrýt smysl souvětí krok za krokem, pochopit je jako celek a interpretovat je. Vedení instrukcemi v zadání si uvědomili jednak synonymní vztah dvou sloves z daného souvětí, jednak vybočení z větné stavby (anakolut). Pak provedli větný rozbor, určili časovou posloupnost jednotlivých dějů a nakonec převedli souvětí do dnešního jazyka. Celkově žáci poznali něco nového a zjistili, že umějí jen s malou námahou pracovat i s textem, který jim na první pohled nic neříká. I v tomto případě porota testovala jazykové dovednosti, které nejsou přímo závislé na školních znalostech.

První jazykový úkol pro **druhou kategorii** se týkal **různých typů negace**. Soutěžící dostali několik příkladových vět a rozlišovali, zda se jedná

o negaci propozice výpovědi, tedy celého jejího obsahu (např. *Dnes nezmokneme, říkali to v televizi.*), větného členu či jeho části (*Ty šaty nebyly vyzývavé, ale elegantní.*), nebo negaci lexikální (*neobratné vyjadřování*). Vcelku úkol zvládli velice dobře.

Velmi dobře dopadl také druhý jazykový úkol. Zadali jsme 35 slov, která byla kdysi v divácké anketě navržena jako označení pro *televizi*, např. *bavidlo, dějenos, jevič, přezřetna, rozkuk, vidímvás*, a soutěžící měli za úkol uvést důvody, proč by taková slova hypoteticky měla malou šanci na obecné přijetí a rozšíření (bez ohledu na aspekty sociolingvistické – např. na to, že jsou zpravidla dílem jednoho člověka a nejsou v obecném povědomí). Z těchto důvodů uveďme např. příliš širokou, nebo naopak úzkou motivaci, různá porušení pravidel české slovo tvorby (*vidětín* – přidání přípony k infinitivu, *obrazovidec* – polysémní přípona by potenciálně mohla vytvářet nežádoucí homonymii, srov. *jasnovidec, rozhled* – vzniká nežádoucí polysémie aj.), nápadnou archaičnost některých slov (*přezřetna, zrakonos*), jejich expresivitu (srov. *rozkuk*), obtíže s jejich výslovností a skloňováním (*vidímvás*). Úkol to byl hravý, vděčný na vypracování i opravování a porota zvláště ocenila skutečnost, že účastníci přišli s řadou relevantních důvodů navíc proti předpokládanému řešení.

Některé **slohové úkoly** v ústředním kole vycházejí z výletů. První úkol pro **první kategorii** byl inspirován pěším výletem do Kadova. Soutěžící prošli část naučné stezky okolím viklanu a napsali pověst o původu některého z nápadných skalních útvarů v okolí Kadova – viklanu nebo čertových misek. Druhý úkol navazoval na zevrubnou prohlídku hradu Rabí – byl zadán jako pohled z jeho věže (*Dívám se z věže a v dálce vidím...*), bez specifikace slohového útvaru. Soutěžící zdařile zpracovali řadu originálních nápadů, když např. popisovali, jak vnímá pohled z věže slepý člověk, kterému o krajině vyprávěli přátelé, nebo jak se z věže rozhlíží fotoaparát. Vedle toho navštívili mladší účastníci Sušici a zrekonstruovanou horskou synagogu v Hartmanicích s výstavou věnovanou dřívějšímu česko-německo-židovskému soužití v této oblasti.

Druhá kategorie psala scénář nekomerční reklamy. Nekonenčně a přitom velmi zdařile, zčásti humorně, byly zpracovány např. reklamy na léčbu alkoholové závislosti (jako dialog páru bílých myšek, kterým se rozpadá manželství, protože myšák musí velmi často chodit do práce – ukazovat se opilcům) a na prevenci kapesních krádeží (zloděj komentuje záběry ze své „práce“ a vykládá, že mu jeho „profese“ vyhovuje, může si zvolit pracovní dobu, někdy má sice honičku, jindy zase delší dobu klid – to když sedí ve vězení – a každý se může stát jeho klientem). Druhý úkol s tématem *Slyším mlýnský kámen, jak se otáčí* byl inspirován návštěvou hoslovického mlýna na Strakonicku, zachovávajícího podobu z počátku 20. století, kde se soutěžící dozvěděli o osudech mlynářů, kteří se nepodřídili kolektivizaci venkova.

Po vyhodnocení slohových prací porotou – vzhledem k jejím omezeným časovým možnostem během šestidenního soustředění – poté s účastníky slohové práce jednotlivě analyzují a konzultují studenti bohemistiky, kteří na ústředním kole působí jako pedagogický dozor. Vybrané zdařilé slohové práce si můžete přečíst na výše uvedeném webu NIDM MŠMT pod odkazem <http://www.nidm.cz/talentcentrum/souteze-a-prehledky/olympiada-veskem-jazyce/sbornik-praci/36-rocnik-2009-10>.

Na ústředním kole OČJ vládnu po řadu let pohoda a dobré mezilidské vztahy. K seznámení a neformálnímu sblížení účastníků přispívá doprovodný program, k němuž patří výše zmíněné výlety, hudební, dramatické a sportovní programy, tvorba táborových „novin“ nebo beseda s bývalým finalistou olympiády, jehož dnešní práce má blízko k jazyku – letos jím byl Milan Tesař z rádia Proglas.

Zbývá vyjmenovat nejúspěšnější finalisty loňského ročníku olympiády (dodáváme, že při vyhlášení sdělujeme umístění prvních deseti v každé kategorii, ostatní jsou „jedenáctí“). V první kategorii zvítězila Dominika Krásenská z Jihlavy, za ní skončili Barbora Čmelová z Vápenné u Jeseníku a Jiří Zeman ze Zlína. Ve druhé kategorii obsadila první místo již potřetí v řadě Hana Gabrielová ze Strakonice, tentokrát s velkým náskokem, na stříbrné pozici se umístil Petr Čechák z Olomouce a bronzový stupínek patřil Kláře Vítkové z Třebíče. Tři posledně jmenovaní nepostoupili do ústředního kola poprvé – a hned za nimi, na čtvrtém místě, skončila Markéta Kubicová z Kraslic, která se finále olympiády zúčastnila dokonce již popáté.

Z PRAXE NAŠICH ŠKOL

Tvorba pracovních listů

Josef Soukal, Gymnázium Ústavní, Praha 8

Preparing Worksheets

Taking two worksheets as an example, the author explains the principles that teachers should follow when preparing them and shows how worksheets should be used in the new school-leaving exam.

Nezbytným prvkem češtinářské praxe by již dnes měla být tvorba pracovních listů (PL) ve formě předpokládané budoucí maturitní zkoušky. Je to ve fázi jejich příprav a „rozjezdu“ úkol nesmírně náročný obsahově